TÖRTÉNELMI SZEMLE

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2026 LXVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Kertész Balázs
Tatamér fehérvári prépost, királyi alkancellár élete

Fóti Miklós
Ferhád aga és bég életútja a váci harmincadtól a hódoltsági határszandzsákok kormányzásáig

Cziráki Zsuzsanna
Az erdélyi szász diplomácia színterei és eszközei a 16–17. században

Kustár Lídia
Kísérlet jakabházi Sallér Judit lánykorának és gróf tolnai Festetics Györggyel való házasságkötésének rekonstruálására

Cieger András
Jókai Mór és az újságírók első magyarországi egyesülete

Miklós Dániel
Pillanatképek a csehországi közhangulatról, 1938–1939

Figyelő
Kuffart Hajnalka, Kádas István és Czinege Szilvia beszámolói

Szerkesztőség

VARGA SZABOLCS
felelős szerkesztő

APOR PÉTER, ESZIK VERONIKA, KOLOH GÁBOR, SKORKA RENÁTA, TÓTH GERGELY
szerkesztők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@htk.elte.hu

Közlési szabályzatunk a honlapunkon érhető el:
http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html

A 2026-os évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti Kulturális Alap

MTA MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVIII. évfolyam, 2026. 1. szám

TANULMÁNYOK

Kertész Balázs Tatamér fehérvári prépost, királyi alkancellár élete 1

Fóti Miklós Ferhád aga és bég életútja a váci harmincadtól a hódoltsági határszandzsákok kormányzásáig 29

Cziráki Zsuzsanna Az erdélyi szász diplomácia színterei és eszközei a 16–17. században 45

Kustár Lídia Kísérlet jakabházi Sallér Judit lánykorának és gróf tolnai Festetics Györggyel való házasságkötésének rekonstruálására 71

Cieger András Jókai Mór és az újságírók első magyarországi egyesülete 99

Miklós Dániel Pillanatképek a csehországi közhangulatról, 1938–1939 115

FIGYELŐ

Kuffart Hajnalka Az esztergomi érsekség Mátyás-kori számadásai (1486–1490). Egy magyar–itáliai vegyes könyvelési rendszer forráskiadvány-sorozatának első kötetei 133

Kádas István A Jagelló-kori portális adórendszer működése és buktatói. A Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja keretében megvalósuló projekt bemutatása 143

Czinege Szilvia Széchenyi István leveleinek kritikai kiadása. Kutatási beszámoló 155

PILLANATKÉPEK A CSEHORSZÁGI KÖZHANGULATRÓL, 1938–1939

MIKLÓS DÁNIEL

SNAPSHOTS OF THE PUBLIC SENTIMENT IN CZECHOSLOVAKIA, 1938–1939

The breakup of Czechoslovakia in March 1939 created an entirely new situation not only in the international politics but also for the country's population. The status of the Czech population in the Protectorate established in the Czech–Moravian territories changed drastically within roughly six months: they went from being the founding nation of the state to second-class citizens. Diplomats serving in Prague frequently reported to their superiors on these developments and on public sentiment. This source analysis aims to present snapshots of the shift in sentiment among the Czech population. Two sources come from Hungarian diplomats: these are examples of how public sentiment changed between the fall of 1938 and the spring of 1939. The third document is a report by the Polish Consul General in Prague, which can be compared to the report written by a Hungarian diplomat in April 1939, which is from virtually the same period. The latter two documents are very similar in terms of the topics discussed, yet the authors adopt differing perspectives and emphases. The reasons for these differences lie in the distinct Czech–Hungarian and Czech–Polish political relations.

Keywords: Czech–Moravian Protectorate, german occupation, public sentiment, collaboration, resistance

1939. március 15. sokként érte Cseh- és Morvaország lakóit: az évek óta, de leginkább 1938 tavasza óta egyre inkább feszültté váló légkör Csehszlovákia[1] felbomlásában és a német megszállásban tetőzött be. A húsz éve létező, a szlovákokkal közös, független állam megszűnése és a Német Birodalomba való betagozódás, alávetettség teljesen új helyzetet teremtett a Morva folyón túli lakosság számára.[2] A német megszállók által létrehozott Cseh–Morva Protektorátus egy új politikai entitást jelentett, amelynek (közjogi, gazdasági stb.) helyzetével a külországok sem voltak feltétlenül tisztában. A Prágába akkreditált diplomaták alkalmanként küldött jelentéseikben számoltak be a külügyi központjaik szá-

Miklós Dániel, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Tudományos Igazgatóság.

1 Az állam neve 1938. november 23. után hivatalosan Cseh–Szlovákiára változott. Jelen szövegben a Magyarországon meghonosodott, gyakrabban használt Csehszlovákia formában szerepel az ország elnevezése.

2 Hasonlóan új helyzetet jelentett a – papíron – független Szlovák Állam lakosai számára az önállóság, azonban jelen forrásközlés csak érintőlegesen foglalkozik a Pozsony-központú ország helyzetével.

mára a protektorátusi történésekről, így a lakosság hangulatáról is.[3] Jelen forrásközlésben három hangulatjelentést ismertetünk, melyek közül kettőt nagyjából egy időben vetettek papírra: az egyiket Budapestre, a másikat Varsóba küldték.[4]

A Cseh–Morva Protektorátus létrejötte, valamint a követségek átszervezése

Az 1938. őszi események után területileg összezsugorodott, politikai rendszerét tekintve jelentősen átalakított (ennek folyományaként nevében is megváltozott) Csehszlovákia 1939 márciusára súlyos belső válságba került. A szlovákiai politikai krízist részben Berlinből gerjesztették, amely végül Szlovákia függetlenedéséhez vezetett. Az állam belülről történő felbomlására azért volt szüksége Hitlernek, mivel nem feltétlenül kívánt háborút indítani a még mindig jelentős ipari kapacitással (és további százezres lélekszámú német kisebbséggel) rendelkező Cseh- és Morvaország megszerzéséért.[5] Ezért is volt szüksége

3 A Cseh–Morva Protektorátus története – Csehországon kívül – kevésbé kutatott. A papíron autonóm terület általános történetéhez lásd Detlef Brandes: *Die Tschechen unter deutschem Protektorat*. I–II. München, 1969. [Csehül: uő: *Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945.* Praha, 1999.] A Protektorátus emlékezetéről lásd Petr Koura: *Druhý život Protektorátu Čechy a Morava. Lidice, pomníky, hrdinové: příspěvek k české vzpomínkové kultuře*. Praha, 2019. A második köztársaság és a Protektorátus fő kutatója a közelmúltban id. Jan Kuklík volt. A második köztársaságra vonatkozóan lásd Jan Gebhart – Jan Kuklík: *Druhá republika 1938–1939*. Praha–Litomyšl, 2004. A Protektorátusra vonatkozóan lásd Jan Kuklík: *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha, 1996. Korábban Tomáš Pasák kutatta a Protektorátus történetét. Tomáš Pasák: *Pod ochranu říše*. Praha, 1998., Uő: *Alois Eliáš a odboj*. Praha, 1991., Uő.: *Emil Hácha (1938–1945)*. Praha, 2007., Uő: *Český fašizmuš 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha, 1999. A protektorátusbeli ellenállással, valamint a Reinhard Heydrich elleni merénylettel, illetve az azt követő brutális megtorlással több szerző is foglalkozott. Újabban a témában lásd Jaroslav Čvančara: *Anthropoid. Příběh československých vlastenců*. Praha, 2021.; Vojtěch Šustek: *Atentát na Heydricha a následný teror proti Čechům*. Praha, 2025.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) K 63. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai Osztály általános iratai (= K 63.) 1939/21. tétel. 74/pol-1938.; Archiwum Akt Nowych. Ambasada RP w Berlinie. 926. k. 41–44. 52/C/1.

5 Érdemes hozzátenni, hogy a Münchenben döntést hozó négy hatalom közül egyik sem garantálta Csehszlovákia új határait, noha a prágai vezetés igyekezett megfelelni a feltételeknek (pl. megegyezni Lengyelországgal és Magyarországgal). Bár Franciaország és Nagy-Britannia hajlott a garanciára, ahhoz még egy müncheni résztvevőt szerettek volna megnyerni, azonban Németország folyamatosan kifogásokat keresett, hogy miért nem tudja elismerni az új határok állandóságát. Ezt a folyamatot látva Hitler vélekedhetett úgy, hogy az „appeasement" politikája tovább zajlik, ezért véráldozat nélkül is meg tudja szerezni a cseh területeket. Hitler mindezek mellett „biztosra ment": tábornokait felkérte egy, a maradék csehszlovák állam elleni hadművelet kidolgozására, de a Hlinka-féle Szlovák Néppárt radikálisait is igyekezett felbátorítani, hogy küzdjenek Szlovákia függetlenségéért. Végül a gerjesztett szlovákiai események miatt alakult ki az a rendkívüli állapot Csehszlovákiában 1939 márciusában, amely elvezetett ahhoz, hogy Szlovákia kinyilvánította függetlenségét, Hácha elnök pedig Berlinben „kérte" Németország védnökségét. A határgarancia „levegőben lógásának" kérdéséhez lásd Jan Kuklík – Jan Němeček – Jaroslav Šebek: *Dlouhé stíny Mnichiova*. Praha, 2011. 81–95. Hitler terveire vonatkozóan lásd Jürgen Tampke: *Czech–German Relations and the Politics of Central Europe. From Bohemia to the EU*. Houndsmills – New York, 2003. 62–63. A szlovákiai helyzet eszkalációjára vonatkozóan lásd Dušan Kováč: *Szlovákia története*. Pozsony, 2011. 229–234.

arra a berlini vezetésnek, hogy a megfélemlített államfő, Emil Hácha[6] „kérje" a Cseh–Morva területek védelmét Németországtól 1939. március 14-én.

A másnap bevonuló német megszállók számára elsődleges volt a közrend és a nyugalom fenntartása:[7] igyekeztek biztosítani a gazdasági élet nyugodt folyását, hogy ezzel elejét vegyék az esetleges fennakadások után fellépő zavargásoknak. Mindezek mellett igyekeztek átalakítani és részben korlátozni is a Protektorátus adminisztrációját, közigazgatását. Ez utóbbira példa, hogy a csehszlovák külügyminisztériumot 1939 tavaszán elkezdték felszámolni. A helyzet rendezéséig a szaktárca azonban arról tájékoztatta a prágai diplomáciai missziókat, hogy a vonatkozó, 1939. március 22-én kelt birodalmi rendelet értelmében egyelőre érvényben maradnak az adott külország és Csehszlovákia közötti nemzetközi szerződések, egyezmények.[8]

Az átszervezés érintette az említett diplomáciai missziókat is. Mivel a Cseh–Morva Protektorátus már nem minősült önálló államnak,[9] a külországok átszervezték misszióikat: a berlini követség alá beosztott főkonzulátust hoztak létre.[10] Ez történt Magyarország és Lengyelország esetében is. Az 1939. március 17-i minisztertanácson Csáky István[11] külügyminiszter már arról beszélt, hogy szükséges a prágai követség átszervezése. Ezt azzal indokolta meg, hogy „Csehországnak és Morvaországnak a Németbirodalomba történt bekebelezése folytán a Csehországgal való közvetlen diplomáciai kapcsolat megszűnt", azonban a gazdasági kapcsolat és magyar állampolgárok érdekeinek képviselete miatt szükséges egy „tényleges konzuli hivatal" működése.[12] A minisztertanács elfogadta Csáky kérését, aki az ügyet Horthy Miklóshoz terjeszthette fel. A kormányzó jóváhagyta a javas-

6 Emil Hácha (1872–1945), cseh jogász, politikus. A két világháború között Hácha jogtudósként szerzett magának elismerést. 1925 és 1938 között a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság elnöke. 1938–1939-ban Csehszlovákia, 1939–1945 között a Cseh–Morva Protektorátus államfője. A második világháborút követően letartóztatják, majd a börtönkórházban régóta tartó betegsége miatt elhunyt.

7 A megszállók, tartva az esetleges ellenállástól, óvatosan léptek fel. A csehek azonban a müncheni egyezmény okozta sokk után újabb tragikus eseményt éltek át, és ebben az állapotban nem gondoltak a fegyveres ellenállásra. George F. Kennan az Egyesült Államok követségére 1939. március 15-én betoppanó menedékkérők ziláltságát, hamuszürke arcát jegyezte fel naplójában. Arról is írt, hogy reggel már terjedt a Berlinben történtek híre Prágában, és többen zokogtak a járókelők közül. Egy eltévedt német katonai teherautó érdeklődő sofőrjét pedig „keserű, de kíváncsi csehekből álló tömeg figyelte némán". George F. Kennan: *Emlékiratok*. I–II. Bp., 2020. I. 98–99.

8 Jerzy Tomaszewski: Protektorat Czech i Moraw w dokumentach polskiej służby zagranicznej. *Teki Archiwalne. Materialy źródłowe* 19 (1982) 192.

9 Már 1939. március 16-án kimondták a Cseh–Morva Protektorátus létrejöttéről szóló rendeletben a németek, hogy a Protektorátus külügyeit a Német Birodalom intézi. Lásd Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Bp., 2016. 166.

10 Ezzel párhuzamosan – már amely országok legalább *de facto* elismerték Szlovákiát – a pozsonyi főkonzulátusokat követségi rangra emelték.

11 Csáky István (1894–1941), magyar diplomata, politikus. 1919-ben kezdte meg külügyminisztériumi szolgálatát, 1920-ban a magyar delegáció titkára a trianoni békekonferencián. 1924–1926 között a bukaresti követségen szolgált, majd 1928–1932 között a Külügyminisztérium sajtóosztályának helyettes vezetője, 1935-től a tárcavezető kabinetfőnöke, 1938-tól haláláig Magyarország külügyminisztere volt.

12 MNL OL K 27. Miniszterelnökségi Levéltár. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. március 17. (Online elérhetőség: Elektronikus Levéltári Portál. Https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=preservica::67e2a694-a4ef-4974-b568-03f49cc6251b. Legutóbbi megtekintés: 2025. október 1.)

latot, április 1-i hatállyal a követséget átszervezték.[13] A berlini magyar követség alárendelt főkonzulátusát ideiglenesen Bóbrik Arno[14] vezette, aki 1939. január 1-től volt követségi tanácsos Prágában – előtte a bécsi főkonzulátuson működött hasonló szerepkörben.[15] Ez a személyi változás azt is jelentette, hogy az 1933 óta követként szolgáló Wettstein János[16] – az első, itt közölt jelentés szerzője – prágai megbízatása véget ért.

Hasonló átszervezés történt a lengyel követség esetében is. Itt a folyamat bő egy héttel korábban zajlott le: a követséget 1939. március 20-i hatállyal szervezték át főkonzulátussá. A követet szintén felmentették: Kazimierz Papée[17] 1936-tól szolgált Prágában, innen a varsói központba rendelték vissza. A főkonzulátus vezetését szintén „belülről" oldotta meg a lengyel fél is: Zygmunt Hładki[18] követségi tanácsos vezette főkonzulként a missziót.[19] További példaként megemlíthető, hogy hasonló átszervezés ment végbe a prágai amerikai követségen is, amelyről az ott szolgálatot teljesítő George F. Kennan[20] is írt röviden visszaemlékezésében.[21]

Wettstein és Papée a magyar és a lengyel diplomáciai kar elismert tagjai voltak, így rövid otthoni szolgálat után előbbit a berni magyar,[22] utóbbit a szentszéki lengyel követség[23] élére nevezték ki. A prágai magyar főkonzulátust kevesebb mint egy hónapig vezette

13 *Külügyi Közlöny* 19 (1939) 4. sz. 26.

14 Bóbrik Arno (1891 – 1945 után), magyar diplomata. Karrierjét az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériumában kezdte. 1938-ban a bécsi, 1939-ben a prágai magyar diplomáciai misszió ideiglenes vezetője volt. 1939–1941 között magyar követ volt Argentínában, majd 1943–1944 folyamán Vichyben. A második világháború után Argentínába emigrált.

15 *Külügyi Közlöny* 18 (1938) 10. sz. 90.

16 Wettstein János (1887–1972), magyar diplomata. 1913-ban még a közös külügyminisztériumban kezdte meg karrierjét. 1920-ban a magyar békedelegáció helyettes főtitkára lett. 1923–1925 között a miniszter kabinetfőnöke, 1925–1933 között a berlini, majd 1933–1939 között a prágai követségen szolgált. 1939–1943 között berni követ volt. Nem tért haza, Svájcban élt haláláig.

17 Kazimierz Papée (1889–1979), lengyel diplomata. 1932–1936 között Lengyelország képviselője volt Danzigban, 1936–1939 között Prágában követ. 1939 és 1958 között szentszéki lengyel követ volt, 1945 után mint az emigrációban maradó lengyel kormányzat képviselője tevékenykedett.

18 Zygmunt Hładki (1896–1984), lengyel diplomata. 1930–1932 között a lengyel külügyminisztérium sajtóosztályának helyettes vezetője, 1932–1936 között a prágai lengyel követség tanácsosa, 1936–1938 között ostravai konzul volt. 1939-ben prágai főkonzul, majd később a londoni lengyel konzulátus munkatársa lett.

19 Tomaszewski: *Protektorat Czech i Moraw,* 179.

20 George F. Kennan (1904–2005), amerikai diplomata, történész. 1925-ben lépett diplomáciai szolgálatba. Genfben, Hamburgban, Rigában és Moszkvában szolgált. 1939-ben a prágai, később a berlini követségen dolgozott 1941-ig. 1944–1945 között ismét az Egyesült Államok moszkvai követségén teljesített szolgálatot: ott szerzett tapasztalatai nyomán küldte el a „Hosszú táviratot" a szovjet külpolitika szellemiségével kapcsolatban. 1945 után a Truman-adminisztráció fontos külpolitikai szakértőjévé vált. 1951–1952-ben moszkvai nagykövet, de a szovjet hatóságok persona non gratának minősítették. 1961–1963 között belgrádi nagykövet volt.

21 Kennan: *Emlékiratok,* I. 94. Sumner Welles külügyminiszter 1939. március 17-én utasította Wilbur Carr követet a követség bezárására, valamint az irattár főkonzulnak történő átadására. Lásd Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers, 1939, General. Volume I. Https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1939v01/d39. (Legutóbbi megtekintés: 2025. október 1.)

22 Külügyi Közlöny 19 (1939) 7. sz. 58.

23 MTI. Napi Hírek. 1939. július 20. Https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1939_07_2/?pg=119&layout=s. (Legutóbbi megtekintés: 2025. október 1.)

Bóbrik Arno, akit Marosy Ferenc[24] váltott. Bóbrik ezt követően a Buenos Aires-i követséget vezette. Marosy sem maradt sokáig Prágában: innen még 1939-ben Kairóba nevezték ki, az utóda a Protektorátusban Spányi Mario[25] lett. A lengyel főkonzulátust 1939 szeptemberéig Hładki vezette. A magyar és a lengyel diplomaták további áthelyezései jól mutatják, hogy 1939-ben eleinte nem sikerült rendezni sem a prágai magyar, sem a prágai lengyel képviselet helyzetét.

Hírek a Protektorátusból – a lakosság hangulata

A főkonzulátusokról befutó jelentésekből értesülhetett a budapesti és varsói vezetés is a Protektorátus általános helyzetéről, a megszállók apparátusának kiépültségéről, vagy éppen a lakosság hangulatáról. A misszióvezetők jelentéseikben saját megfigyeléseik, értesüléseik alapján igyekeztek a helyzetképet tárgyilagosan bemutatni – igaz, szóhasználatuk utalhat arra, hogy mi volt a személyes véleményük az adott helyzetről. A közhangulatra ezekben a jelentésekben különös figyelmet fordítottak a különböző missziók munkatársai. Budapest és Varsó szempontjából – tekintve hogy Magyarország és Lengyelország különösen érdekelt volt a müncheni egyezmény utáni időszakban Csehszlovákia helyzetét illetően – nem volt érdektelen, hogy milyen a cseh lakosság lelkiállapota, azaz mennyire vált apatikussá vagy harciassá a nagypolitikai döntések következtében.

Már az 1938. őszi események is jelentős hatást gyakoroltak a cseh közvéleményre, mivel azok alapjaiban bontották szét a közel húsz éve fennálló Csehszlovákia politikai rendszerét, valamint területi integritását. Ennek kapcsán érdemes idézni Wettstein János 1938. október 17-re keltezett jelentését, amely a müncheni egyezmény utáni állapotokat mutatja be (lásd 1. sz. dokumentum). A magyar követ gúnyos szóhasználata (például: a prágai várban tüntetők „Benesné[26] női becsületébe is vágó durva ordítással" vonultak fel, vagy a szabadkőművesek egy helyen egyszerűen csak „vakolóknak" való titulálása) utalhat arra a feszült magyarországi hangulatra, mely szerint a revízió legnagyobb gátjának tartott Csehszlovákiát jogosan érte utol a végzete.[27]

24 Marosy [korábban Mengele] Ferenc (1893–1986), magyar diplomata. 1935–1936-ban a külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője, majd Londonban és Prágában szolgált. 1939-től kairói, 1941-től zágrábi követ, 1943–1944 között helsinki követ volt. A második világháború után az egyedi történettel bíró madridi magyar királyi követséget vezette 1969-ig.

25 Spányi [korábban Spányik] Mario (1895–1983 után), magyar katonatiszt, diplomata. Az első világháborúban katonatisztként szolgált. 1933–1940 között Grazban tiszteletbeli konzulként működött. 1939-től hivatalosan is a külügy konzuli karába helyezték át. 1940–1945 között prágai főkonzul volt. A második világháború után az NSZK-ban élt.

26 Hana Vlčková (1885–1974).

27 A közhangulatra példa az a gyászjelentés, amelyet 1938 őszén terjesztettek Magyarországon. Ebben a szerkesztők arról adnak tájékoztatást, hogy „A Nagy Antant kényszer összeházasításából megszületett torz CSEHSZLOVÁKIA hosszú húszéves, erőszakos élni próbálás után, dacára a sok kommunista liberális injekció és terápia kezelésnek, krónikus falánksága okozta túlhaladt gyomorfekélye következtében elhunyt. Néhai nagyszájú immár csendes halottunk eltakarítását Hitler–Mussolini & Beck–Kánya Temetkezési Rt. végzi." Lásd MNL OL K 63. 1938/7. tétel. Gyászjelentés. [Dátum nélkül.] Varga Krisztina 2022-ben publikált tanulmányában az 1938. őszi magyar sajtó hangulata kapcsán idézi a korabeli szalagcímeket. Többek között

A magyar külügyi vezetés és kormányzat számára hasznos információkat is tartalmazott a jelentés, amelyet négy nappal a komáromi tárgyalások megszakadása után vetettek papírra. Ezekre az információkra nagy szüksége volt a területi revízió megvalósításáért küzdő budapesti vezetésnek, amely kvázi „versenyt futott" az ügyben illetékessé tett autonóm szlovák kormányzattal a két majdani döntőbíró, Berlin és Róma jóindulatának elnyeréséért. Wettstein a jelentésében kiemeli, hogy egy nagyobb tüntetést leszámítva a cseh lakosság már-már túlságosan is nagy nyugalommal szemléli az eseményeket, és lát hozzá a helyzethez való alkalmazkodáshoz. A követ szerint ezt szinte örömmel teszik.

Magyarországra nézve ugyanakkor mégsem vélte pozitívnak azt a változtatási kedvet, amellyel a második csehszlovák köztársaság idomulni igyekezett Németországhoz: Wettstein ezt nem fejtette ki, de a jelentésének végén alighanem arra utalt, hogy a területi revízió kérdésében Budapest így elveszítheti Berlin szimpátiáját – amelyet ekkor nem is bírt különösképpen. Ennek az oka abban rejlett, hogy Magyarország 1938 nyarán nem vállalta az *agent provocateur* szerepét egy Csehszlovákia elleni hadműveletben, mivel a Hitlerrel egyeztető magyar vezetők – jelen esetben Horthy Miklós kormányzó, Imrédy Béla miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter – tisztában voltak vele, hogy a gyengén felszerelt magyar honvédséget könnyen visszaverné már csak a csehszlovák hadsereg is, nem beszélve arról, ha a kisantant másik két tagállama is belépne a konfliktusba. Németország semmilyen írásos garanciát nem adott arra nézve, hogy részt vállalna Magyarország oldalán az esetleg kialakuló háborúban.[28] Az említett, Kielben zajló egyeztetés kudarcához hozzájárult az a sajtóhír is, mely szerint Magyarország Bledben megállapodott a kisantanttal: a szövetséges felek elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, cserébe a magyar fél lemondott az erőszak alkalmazásáról. Bár a bledi megállapodás végül nem lépett életbe, már az erről szóló sajtóhír, valamint a magyar vezetők álláspontja is lesújtó volt Hitler számára. Az 1938. szeptember 30-án létrejött müncheni egyezménynek így csak a függelékébe, és nem német, hanem olasz közbenjárásra került be a csehszlovákiai lengyelekre és magyarokra vonatkozó pont.[29]

Az 1938. őszi „sokk" után tehát a prágai magyar követség első embere ilyen módon mutatta be a csehországi helyzetet. Az 1939. február 9-én kelt jelentésében a cseh hangulatról Wettstein már arról írt, hogy a lakosság elutasítja a Beneš-féle Csehszlovákiát, azonban egyre inkább nő a nosztalgia az Osztrák–Magyar Monarchia iránt, értve ez alatt többek között, hogy a közös állam szétverését ekkor már hibának tartották. Hozzátette azt is, hogy ezt németellenes éllel is lehet értelmezni, mondván, a Habsburgok által ve-

idézi a *Kis Újság*ot, amely megfellebbezhetetlen döntésként és sorsdöntő tanácskozásként hivatkozott a müncheni egyezményre. A komáromi tárgyalások kapcsán megállapítja, hogy a magyar sajtó nagyon bizakodó volt az etnikai revízió teljes sikerében, a folyamat megakadásáért pedig egyértelműen a csehszlovák felet hibáztatták („Prága alantas taktikázása miatt megszakítottuk a komáromi tárgyalást", illetve „Az elfogadhatatlan cseh ellenjavaslatok miatt szakadtak meg a komáromi tárgyalások"). Lásd Varga Krisztina: A komáromi tárgyalások és az első bécsi döntés korabeli sajtója. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 24 (2022) 2. sz. 59–82.

28 A magyar delegáció kieli látogatására és egyeztetéseire vonatkozóan lásd Pritz Pál: A kieli találkozó. (Forráskritikai tanulmány.) *Századok* 108 (1974) 646–679.

29 Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Bp., 2002. (Osiris Könyvtár. Történelem) 70–74.

zetett birodalom más volt, mint a Harmadik Birodalom, amely a „biegen oder brechen" [„ami nem hajlik, az törik"] elvén működik. Az Osztrák–Magyar Monarchia iránt kifejezett nosztalgiára vonatkozóan példaként azt hozta fel a prágai magyar követ, hogy ismét megdicsőülve beszélnek az első világháborúban harcoló cseh ezredek hőstetteiről, noha róluk csak becsmérlően lehetett nyilatkozni az első köztársaság alatt. Megjegyezte ugyanakkor: ezt a nosztalgiát Németország még nem érzékeli támadásnak, azonban a diplomata úgy vélte: ha Berlin erősödőnek vélné ezt a folyamatot, akkor kíméletlenül letörné. Az 1938. őszi változások kapcsán azt az általános véleményt adta tudtára a magyar külügyi vezetésnek, hogy a csehek kezdenek kijönni a letargiából, a németek előtti „fegyverletételt" politikai realizmusnak tartják – mindeközben kifelé igyekeznek Berlin kívánságainak megfelelni, de belül nő az általános németellenesség.[30]

Az önálló államiság elvesztése, egyben a Cseh–Morva Protektorátus létrejötte újabb „sokként" érhette a cseh lakosságot. A szlovákokkal közös államban – szó szerint is érthető – az egyik államalkotó nemzetiség voltak, azonban a Protektorátusban, a sajátos jogi helyzet miatt gyakorlatilag másodrendű állampolgárokká degradálódtak.[31] Az újabb hangulatváltozásról szóló jelentést azonban már nem Wettstein János, hanem a magyar főkonzulátus vezetésével megbízott Bóbrik Arno vetette papírra 1939. április 7-én (lásd 2. sz. dokumentum). Hozzá hasonlóan a prágai lengyel főkonzul is összeállított egy jelentést a témában hazája berlini követe, Józef Lipski[32] számára (lásd 3. sz. dokumentum) ugyanezen hónap folyamán.

30 MNL OL K 63. 1939/7. tétel. 47/pol-/1939. Cseh hangulatkép: az osztrák múlt után mutatkozó nosztalgia. 1939. február 9. Az általános németellenesség a megszállás kezdetekor apróbb megnyilvánulásokban jelentkezett először: Bedřich Smetana Libušéről, a mondabeli cseh fejedelemasszonyról írt operájának előadásakor a közönség vastapssal kísérte a hazafias részt, Brünnben pedig a cseh lakosság napokig nem használta a villamost, mivel a figyelmeztető szövegek előbb németül és csak utána voltak csehül kiírva. MNL OL K 63. 1939/21. tétel. 96/pol-1939. Korabeli szemtanúként Peter Demetz, a később elismert amerikai irodalomtörténész három, a megszállás első hónapjaiban történt esetet említ meg visszaemlékezésében. Prágában németellenes demonstrációként zajlott le Karel Hynek Mácha (1810–1836) cseh nemzetiségű és cseh nyelven író romantikus költő újratemetésén 1939. május 6-án és 7-én. Június 6-án a prágaiak nagy tömegben emlékeztek meg Husz János máglyahaláláról. Két nappal később rendezték meg a Prága és Berlin válogatottjai közti futballmérkőzést, amelyen a cseh főváros játékosai nyertek 2:0-ra – a sportesemény során egyes szurkolók sajátos módon adtak hangot a hazafiságuknak, merthogy üres sörösüvegeket dobáltak be a pályára. Peter Demetz: *Praha ohrozená*. Praha, 2010. 77–82.

31 A Cseh–Morva Protektorátus német lakosai birodalmi állampolgárokká váltak, így felettük csak a német igazságszolgáltatás ítélkezhetett. A csehek protektorátusi állampolgárságot kaptak. A Protektorátus nem intézhette önállóan külügyeit, valamint nem gondoskodhatott külföldön tartózkodó állampolgárainak védelméről – ezt Berlin végezte. A Protektorátus ezenkívül továbbra is rendelkezett kormánnyal, ennek tagjait azonban a Hitler által kinevezett birodalmi protektor erősítette meg hivatalukban, avagy vonhatta meg tőlük a bizalmat. Ha a prágai kormány esetlegesen Németország politikájával szembemenő intézkedést hozna, a protektor jelezhette az aggályait, illetve fel is léphetett a helyzet felszámolása érdekében. Lásd Bencsik: *Csehszlovákia története,* 166. Hozzáteendő, hogy a dokumentum alapot adott a Protektorátus politikai berendezkedéséhez, azonban ez 1939. március végére sem kristályosodott még ki. Lásd MNL OL K 63. 1939/21. tétel. 69/pol-1939.

32 Józef Lipski (1894–1958), lengyel diplomata. 1934–1939 között Lengyelország berlini követe volt. A második világháborúban csatlakozott a lengyel emigráns haderőhöz, majd később az USA-ban telepedett le.

A két jelentés

A magyar és a lengyel jelentések közül utóbbi a hosszabb, és alapjában mindkettő érinti ugyanazon témákat. A Protektorátus alapvető politikai helyzete kapcsán Bóbrik és Hładki megállapítja, hogy változás állt be. A magyar főkonzulátus vezetője úgy látta, hogy a vezető cseh politikusok alkalmazkodtak az új helyzethez, hangoztatva a „cseh és a német nép sorsközösségét". Bóbrik ennek kapcsán arról írt, hogy a cseh vezetők gyakorlatilag minden alkalmat megragadnak arra, hogy a németek mellett felsorakozva jelenjenek meg a nyilvános rendezvényeken – ezt pedig utóbbiak nyíltan nehezményezték is. Hładki mást emelt ki, amikor a változást említette: meglátása szerint a pártvezetők kompromittálódtak, és nem valószínű, hogy szerepet játszanak majd az új politikai akarat megszervezésében. A lengyel főkonzul bővebben szólt ugyanakkor arról, hogy miként helyezkednek el egyes korábbi pártok támogatói egy, a német megszállással kapcsolatos palettán. Továbbá arról is írt a berlini követség számára, hogy ki a fő szervezője a Národní souručenství [Nemzeti Közösség] nevű politikai gyűjtőszervezetnek, és hogy miért nevezett ki a politika másodvonalába tartozó személyeket a szervezőbizottságba.[33]

Bóbrik egy rövid bekezdésben utal arra, hogy fokozódik a cseh társadalomban a németellenesség – erről Hładki közvetlenül nem ír –, majd viszonylag részletesebben említi meg, hogy Edvard Beneš volt köztársasági elnök népszerűsége ismét emelkedőben van, a cseh lakosság előtt pedig egyáltalán nincs titokban, hogy a volt államfő aktivizálta magát a tengerentúlon.[34] Hładki ugyanakkor csupán arról írt, hogy Beneš Amerikából sugárzott rádióbeszédeit éjszaka hallgatják a csehek.[35]

Mindkét misszióvezető elemzi a jelentésében egy aktív ellenállási mozgalom létrejöttének a lehetőségét. Bóbrik értesülései nyomán körvonalazta, hogy egy, az első világháború alattihoz hasonló „Maffia"[36] jöhet létre, amelynek feladata lenne, hogy egy új háborús helyzet alatt szabotázsakciókat hajtson végre. Hładki más oldalról közelítette

33 Bóbrik erre a citált jelentésében nem tért ki, azonban egy 1939. május 8-ra keltezettben a Nemzeti Közösség tagtoborzásáról beszámolt, magának a szervezetnek létrejöttéről Gombó István követségi titkár küldött jelentést Budapestre. Gombó ugyanakkor szintén írt arról, hogy a mozgalomból kimaradtak a politika korábbi prominensei, intrikusai. Lásd MNL OL K 63. 1939/21. tétel. 78/pol-1939. A nemzeti népközösség [sic!] első ülése a prágai parlament épületében. 1939. április 24.; Uo. 87/pol-1939. A népközösségi toborzásról és a néphangulatról. 1939. május 8.

34 Edvard Beneš 1939 tavaszán még az Egyesült Államokban tartózkodott a Chicagói Egyetem tanáraként. 1939. március 19-én viszont már rádióbeszédben tiltakozott Csehszlovákia felszámolása ellen. Még a tavaszi hónapokban politikai szervezetet igyekezett létrehozni a cseh és szlovák származású amerikaiakkal. Ekkor a politikai programja annyiból állt, hogy a müncheni egyezmény semmisnek tekintendő, mivel azt rákényszerítették Csehszlovákiára. Továbbá az állam felbomlasztásával, egyben Cseh- és Morvaország megszállásával Németország még meg is sértette a müncheni egyezményben foglaltakat. Gulyás László: *Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2008. 281–283.

35 A csehek titokban hallgatták ezeket, mint ahogyan később a BBC Londonból sugárzott adásait is, amelyekben a csehszlovák emigráns kormány tagjai szólaltak meg. A helyzet a második világháború során tarthatatlanná vált a német megszállók szempontjából, ezért 1943-ban arról döntöttek, hogy a cseh lakosság rádiókészülékeit hatóságilag átalakítják, hogy ne tudják fogni ezeket az adásokat. Lásd MNL OL K 63. 1943/7/1. tétel. 45/pol-1943.

36 Titkos cseh szervezet az első világháborúban, mely célként az Osztrák–Magyar Monarchia szétbomlasztását jelölte meg. A szervezet fő egyénisége Edvard Beneš volt.

meg a témát: a lengyel főkonzul nem számított arra, hogy a német megszállás alatt, de békeidőszakban bekövetkezne a csehek olyan mértékű radikalizációja, amely „harci cselekményekbe" torkollna. Az új „Maffiát" azonban ő is megemlítette, és konkrétan összekötötte az egyre aktívabb Benešsel, akivel kapcsolatban biztosra vette, hogy az ellenállás szervezője lesz. Bóbrik a szervezkedés kapcsán megjegyezte, hogy az nehezen fog menni a Gestapo [Geheime Staatspolizei] működése mellett, továbbá – utalva a csehek vélt nemzetkarakterológiai jellemzőire – úgy vélte, addig nem fognak a csehek próbálkozni semmilyen földalatti mozgalommal, amíg a megszálló németek túlerőben vannak.

A jelentések kapcsán érdemes megjegyezni, hogy akárcsak Wettstein, Bóbrik is hasonló, kissé gúnyos módon fogalmaz a jelentésében, míg Hładki inkább igyekszik tárgyilagos lenni. A jelentésekből kitűnik az is, hogy Bóbrik nem rendelkezett olyan jó helyismerettel, mint Hładki. Utóbbi egyrészt részletesebben szólt a Nemzeti Közösség belső ügyeiről, valamint a volt csehszlovák pártok támogatóinak álláspontjáról, másrészt biztosra vette, hogy Edvard Beneš bele fog folyni a protektorátusi ellenállás szervezetébe, és helyben kapcsolatai is vannak. Bóbrik két értesülés kapcsán csak az információt közölte, de azt is hozzátette, hogy ezeknek nem tudott utánajárni. Emögött nagyon valószínű, hogy Bóbrik és Hładki eltérő kezdetű prágai szolgálata húzódik meg: a lengyel diplomata már évek óta gyűjthette helyben az információkat, míg Bóbrik csak 1939 elején került ide.

Megemlítendő, hogy a lengyel sajtóattasé, Wierzbiański[37] saját jelentéseiben arról számolt be, hogy miről beszélgetett a vele kapcsolatban álló Rudolf Berannal,[38] a második csehszlovák köztársaság és a Protektorátus első miniszterelnökével. Magyar részről ilyen nevesített kapcsolatot nem említenek a jelentések.[39] Szintén kiemelendő, hogy Hładki főkonzul 1939 nyarán egy Beneš által írt levelet juttatott el Varsóba, amelyben a volt államfő számolt be a protektorátusi híveinek a helyzetéről, és ad egy-két tanácsot is a számukra.[40] A levelet – bár a főkonzul nem konkretizálja – nagyon valószínű, hogy Hładki egy cseh kapcsolatától szerezte. Magyar részről hasonlóra nincs példa ismereteink szerint.

37 Kazimierz Wierzbiański (1904–1988), lengyel újságíró, külügyi tisztviselő. 1939-ban Lengyelország prágai követségén volt sajtóattasé. A második világháború alatt az emigráns külügyminisztérium munkatársaként dolgozott Bukarestben, Isztambulban, Jeruzsálemben és Kairóban. 1945-ben nem tért haza, Londonban telepedett le, majd 1952 után a Szabad Európa Rádió munkatársa lett Münchenben.

38 Rudolf Beran (1887–1954), cseh politikus. A két világháború között az Agrárpárt elnöke, 1938–1939 között miniszterelnök volt. A német megszállást követően kapcsolatban állt a cseh ellenállással, ezért a Gestapo 1941-ben letartóztatta. A második világháború után a csehszlovák államvédelem tartóztatta le kollaborálás vádjával. Elítélték, és a lipótvári börtönben hunyt el büntetése letöltése közben.

39 Ujszászy István, a második világháború alatti magyar hírszerzés vezetője már az ÁVH fogságában írt visszaemlékezésében megemlíti, hogy milyen kapcsolati hálóval rendelkeztek a prágai magyar követség tisztviselői. Lehetséges, hogy a fogságban leírtak nem tükrözik teljesen a valóságot, azonban Prága Ujszászy számára korábbi állomáshelyet jelentett: 1934 és 1938 között katonai attaséként működött Csehszlovákia fővárosában. Ujszászy a társadalmi kapcsolatok alapján arról írt, hogy értesüléseiket csehországi németektől, Prágában élő felvidéki magyaroktól, az Osztrák–Magyar Monarchia cseh nemzetiségű, de mellőzött katonatisztjeitől, legitimista cseh arisztokratáktól, illetve gyárosoktól szerezték. Ujszászy arról is megemlékezett, hogy Wettstein követ emlékei szerint jó viszonyt ápolt Milan Hodža miniszterelnökkel, utóbbi azonban 1939-ben már Svájcban tartózkodott. Lásd *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései*. Szerk. Haraszti György. Bp., 2007. 193., 508.

40 Tomaszewski: *Protektorat Czech i Moraw,* 234–237.

Bóbrik Arno jelentésében a feszült cseh[szlovák]–magyar viszony sejlik fel: a prágai főkonzulátus vezetője a jövőre nézve attól tarthatott, hogy a csehek egy része bízik Csehszlovákia „feltámasztásában", és hogy Beneš aktivizálta magát. Hładki jelentéséből az olvasható ki, hogy a lengyel politikai vezetést érdekelte, hogy a csehek miként állnak a német megszálláshoz, és hajlandók-e esetlegesen tettleg fellépni. A varsói vezetés számára ez fontos információval bírt: 1939 tavaszán még ugyan élt az 1934-ben megkötött német–lengyel szerződés, azonban a danzigi helyzet miatt fokozatosan romlott a két ország viszonya. A háborús helyzettel is számoló Lengyelország számára nem lett volna mindegy, hogy egy esetleges cseh felkelés, illetve kisebb szabotázsakciók Németország mekkora katonai kapacitását tudnák lekötni,[41] illetve mennyiben tudnák megbénítani a Protektorátuson keresztülvezető felvonulási útvonalakat.[42]

Függelék

A három közölt dokumentum jól mutatja, hogy a cseh politikai vezetők és a lakosság miként reagáltak, illetve miként próbáltak alkalmazkodni a müncheni egyezmény, majd a német megszállás nyomán kialakult helyzethez. A közel húsz éve fennálló politikai *status quo* 1938 októbere és 1939 áprilisa között gyökeresen megváltozott: e folyamatok és az azokra adott reakciók a Csehszlovákiával határos, területi vitában álló Lengyelország és Magyarország számára sem voltak érdektelenek. Bár Prága a német megszállást követően már nem volt többé egy önálló állam fővárosa, a lengyel és a magyar misszióvezetők tovább-

41 Bár a korábbi államközi kapcsolatok nem voltak jók, 1939 nyarán Lengyelország megpróbálta felhasználni azokat a Protektorátusból átszökő személyeket, akik a német megszállók ellen akartak harcolni külföldön. A menekült csehek többsége Franciaországba kívánt távozni, azonban a maradókat a lengyel állam igyekezett megszervezni, majd saját katonai céljaira felhasználni. A csehszlovák légierő korábbi pilótái és technikusai számára például felkínálták a csatlakozást a lengyel haderőhöz, szerződéses viszonnyal. Már a háború kitörése után, 1939. szeptember 3-án Ignacy Mościcki elnök rendeleti úton létrehozta a Csehek és Szlovákok Légióját [Legie Čechů a Slováků/Legion Czechów i Słowaków], ezt a szárazföldi egységet azonban végül nem vetették be, és a még szervezés alatt álló alakulat végül szovjet fogságba került. Lásd Toman Brod – Eduard Čejka: *Na západní frontě.* Praha, 1963. 47–50.

42 A két jelentés, illetve azok látásmódja kapcsán megjegyezhető, hogy 1939 áprilisában az Egyesült Államok prágai főkonzulja, Irving M. Linnell is tájékoztatta a berlini amerikai ügyvivőt a Protektorátus helyzetéről. Linnell az egykorú jelentésében arról írt, hogy a német dominancia teljessé vált: a nácizmus külső jegyei már jelen vannak a hétköznapokban (pl. az „árja bolt" kiírások, a cseh nyelvű sajtót gleichschaltolták, az iparnak számos megrendelést adtak, az élelmiszerkészleteket pedig a Birodalomba szállították). A főkonzul írásának háromnegyedében ecseteli a német megszállást, és csak levele végén tért rá arra, hogy a cseh lakosság miként vélekedik a saját helyzetéről. Linnell a lengyel és a magyar diplomatához hasonlóan szintén úgy látta, hogy keserű a közhangulat, és biztosra vette a földalatti politikai csoportok létezését. Hozzátette továbbá, hogy a csehek alkalmazkodtak a helyzethez, és visszatértek az osztrák uralom alatti „švejki" módszerhez, amely szerint minden kérést teljesítenek, de olyan módon, hogy az ne egyezzen a parancsot adó elképzeléseivel. Maga Kennan arról jelentett 1939 áprilisában Washington felé, hogy a csehek várják egy háború kitörését, amely felszabadítaná népüket a német megszállás alól – hasonlóan ahhoz, ahogyan várták az első világháborút, hogy megszabaduljanak az Osztrák–Magyar Monarchiától. Lásd George F. Kennan: *From Prague after Munich. Diplomatic Papers 1938–1940*. Princeton, 1968. 114–118.; Uő: *Emlékiratok,* I. 101.

ra is rendszeresen tájékoztatták a budapesti és a varsói külügyminisztériumot a közigazgatási, politikai és közhangulati változásokról.

A bemutatott jelentések alapján megállapítható, hogy a Cseh–Morva Protektorátus létrejöttét követő időszakban a cseh társadalom politikai magatartását nem a nyílt ellenállás vagy a teljes kollaboráció kettőssége határozta meg, hanem egy kiváró, alkalmazkodó, ugyanakkor belsőleg fokozatosan radikalizálódó attitűd. Míg a hivatalos politikai elit látványosan idomult az új viszonyokhoz, addig a társadalom széles rétegeiben erősödött a németellenesség, valamint egy jövőbeli fordulat – elsősorban egy háborús konfliktus – reménye. A magyar és a lengyel diplomáciai jelentések összevetése azt is világosan jelzi, hogy a megfigyelések hangsúlyait jelentősen befolyásolta az adott külpolitikai környezet és érdekstruktúra: míg a magyar jelentések inkább távolságtartók és szkeptikusak, addig a lengyel beszámolók részletesebb képet rajzolnak a cseh politikai és társadalmi hálózatok belső működéséről. Ez az átmeneti, kiváró állapot jól érzékelteti a Protektorátus első hónapjainak bizonytalan politikai és mentális légkörét, amely később az ellenállás különböző formáinak megjelenéséhez vezetett.

1. sz. dokumentum[43]

3570/pol.
1938

Prága, 1938. október 17.

Tárgy: A csehek hangulatáról

Tudomásvételül!

Megvalósult nemzeti álmainak zenitjéről a mindenkitől való elhagyatottság nadírjába zuhant cseh nép, történelmének kétségtelenül legnagyobb tragédiája fölött csodálatos gyorsasággal tért napirendre, és vonja le az eddigi politikai életét egészen átformáló konzekvenciákat.

Az úgy világnézeti, mint szláv testvériességi alapon Moszkva segítségében bízó itteni kommunista tömegek megmozdulása, egy annak idején sikerült kalandorpolitika révén felvetődött legionisták vezetése alatt álló hadsereg hősködése stb. mind elmaradtak.[44] A végzetes francia–angol démarche átnyújtásának napján pár ezer főnyi tömeg vonult fel a Hradzsinba, ahol többek között Benešné női becsületébe is vágó durva ordítással vezette le hazafiúi elkeseredését, és Syrový[45] azon őszinte kijelentésére, hogy miután a szövet-

43 A magyar forrásokat a mai helyesírás és központozás alapján közlöm.

44 Wettstein János itt egyrészt arra utalt, hogy az 1935-ben megkötött csehszlovák–szovjet szerződés értelmében Moszkva nyújthatott volna fegyveres segítséget a megtámadott Csehszlovákiának, ha Franciaország is megmozdul az agresszor ellen az 1924-ben megkötött csehszlovák–francia szerződés alapján. Másrészt arra, hogy a csehszlovák hadsereg harc nélkül átadta – egyes előzetes elképzelések ellenére – Németországnak a müncheni egyezmény értelmében megszállható határsávot.

45 Jan Syrový (1888–1970), cseh katonatiszt, politikus. Harcolt az első világháborúban az osztrák–magyar hadseregben, majd az orosz polgárháborúban a szibériai csehszlovák légió parancsnokaként. Az első csehszlo-

ségesek elhagyták őket, nem lehet semmit sem tenni, ebbe belenyugodott és hazament. – Ez volt a cseh tragédia egyetlen drámai mozzanata.

Nem volt és nincs semmi fejetlenség, mindenki a helyén van és igazán bámulatos józansággal igyekszik az új helyzetből adódó konzekvenciákat a legmesszebbmenően levonni. Azonnal hozzáláttak, hogy a változott viszonyok következtében túlméretezett kereteket leépítsék és egyidejűleg megindult az új alapokon való felépítés is.

A tömeg hangulata csodálatosan nyugodt, szinte megelégedett. A leszerelt tartalékos tisztek büszkén parádéznak a front porát nem látott egyenruháikban. Szinte fellélegezett mindenki, hogy ha el is veszett az ország nagy része, de legalább nem is kellett ezért senkinek meghalnia.

Ezt a hangulatot mással bajosan lehet magyarázni, mint hogy ez a nemzetileg ugyan türelmetlen, de lelke mélyén szerény kispolgár nép most örül, hogy néhány nagyravágyó vezetője által reá erőszakolt nagyhatalmi ambícióktól sikerült megszabadulnia és visszatérhet a természetének megfelelő szerény keretek közé. Hogy végre leveheti a frakkot, melyben sohasem érezte jól magát, és megint ingujjban vacsorázhat, ami olyan jólesik.

A Németország ellen, a müncheni diktátumot követőleg, érthető módon keletkezett elkeseredésnek rövid pár nap múlva már alig volt nyoma. Általánossá vált az a meggyőződés, hogy miután a németellenes politika ilyen csúfosan csődöt mondott, most már legfőbb ideje, hogy minden neheztelést félretéve, őszinte németbarát politikát csináljanak. A józan belátáson kívül ennek a fordulatnak kialakulását nagyban elősegítette az Angliára való neheztelés és a Franciaország ellen való elkeseredés. Utóbbival a szószegő iránt való megvetés is párosul.

Az annyira be nem vált régi szövetségek fenntartásáról természetesen már szó sincs. A belpolitikában az említett külpolitikai kapcsolatoknak megfelelő áldemokratikus irányzat ugyancsak hitelét vesztette. A szociáldemokrata párt már kivált a II. Internacionáléból,[46] a kommunista párt pedig még csak azon gondolkozik, hogy önként szüntesse-e be működését, vagy bevárja-e a hatósági feloszlatást, ami Szlovenszkóban különben már meg is történt.[47] A zsidóságot régóta sújtó átok: ha valahol csődöt mond egy irányzat, akkor rajta verik el a port, éspedig többnyire megérdemelten. Magában a cseh népben a zsidóság iránt sohasem voltak szimpátiák, amiben a csehszlovák állam megalakulása óta sem következett be változás. A zsidóság ugyanis a cseh nemzeti forradalomban nem vett részt, hanem csak a szociális forradalomnak gyümölcseit igyekezett learatni. Ennélfogva a cseh nacionalista tömegekkel sohasem tudott benső kapcsolatot teremteni. Az említett tömegekben lappangó antiszemitizmust mindinkább a földszintre [sic!] hozták az úgy Németországból, mint Ausztriából ideözönlött emigránsok. Ennek az antiszemitizmusnak megnyilvánulását eddig a szabadkőművességnek a vezető körökre bírt nagy befolyása

vák köztársaság idején magas beosztásokat viselt a haderőnél. 1938. szeptember 22. és december 1. között Csehszlovákia miniszterelnöke volt. A második világháború után kollaboráció vádjával bebörtönözték.

46 Értsd a Munkás és Szocialista Internacionáléból.

47 Az autonóm Szlovákiában 1938. október 9-én a belügyminisztérium betiltotta a Csehszlovák Kommunista Pártot. A prágai kormány 1938. október 20-án felfüggesztette, majd december 24-én tiltotta be a párt működését. Lásd Kováč: *Szlovákia története,* 228.; Jan Rataj: *O autoritativní národní stát*. Praha, 1997. 23.

akadályozta. Mivel azonban a vakolók szolidaritása is csütörtököt mondott, az erre való tekintetek is hatályukat vesztették.

A német uralom alá került szudétanémet területet nemcsak az ottani cseh, hanem demokratikus érzelmű német, értsd zsidó intellektuelek is tömegesen hagyják el. Tehát nemcsak a faji averzió, hanem a létfenntartás is arra indítják, különösen a szabad pályákon működő cseheket, hogy ezen zsidó invázió ellen védekezzenek. Ilyen irányú határozatokat hoztak úgy az itteni ügyvédek, mint orvosok is. Az itteni sajtóban, még a cseh klerikális befolyás alatt álló lapokban is, mind gyakrabban jelennek meg leplezetlenül zsidóellenes cikkek.

Említett reális indokain kívül, ez a növekvő antiszemitizmus igen alkalmas eszközül szolgál még, egyrészt a csalódott tömegek elégedetlenségének levezetésére, másrészt pedig, hogy ebben, a mostani német ideológia egyik legerősebb koefficiensét képező kérdésben, kimutassák a Harmadik Birodalommal való gleichschaltolódás iránt való készségüket.

Ez a szinte lázas igyekezet, mellyel Csehország a Németországhoz való megváltozott viszonyának következményeit levonja, utóbbira – benyomásom szerint – igen kedvező hatással van. Ezzel nekünk, sajnos, mint részünkre nem kedvező ténnyel kell számolnunk.

Wettstein s. k.

Jelzet: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) K 63. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai Osztály általános iratai. 1938/7. tétel. 3570/pol-1938. [Gépelt, másolat.]

2. sz. dokumentum

74/pol.
1939

Prága, 1939. április hó 7-én.

Tárgy: A cseh hivatalos politika és a nép hangulata.

Szigorúan bizalmas!

A vezető cseh politikusok bámulatos gyorsasággal beleszoktak a német hódoltságba. Hácha, Beran, Hrubý[48] és társai minden egyes nyilatkozatukban hangoztatják a cseh és német nép sorsközösségét, a két nép egymásrautaltságát, valamint azt is, hogy a cseh nép csak most, a németek védnöksége alatt fogja ősrégi kultúrájának teljes kifejlődését elérhetni. Minden tevékenységük pedig oda irányul, hogy a cseh népet teljesen német birodalmi mintára újjászervezzék.

48 Adolf Hrubý (1893–1951), cseh politikus. A két világháború között az Agrárpárt tagja, Rudolf Beran támogatója, 1939-ben a Nemzeti Közösség elnöke, 1942–1945 között a Cseh–Morva Protektorátus erdészeti és földművelésügyi minisztere volt. A második világháború után kollaboráció vádjával letartóztatták, az ellene indított perben elítélték. Börtönbüntetésének letöltése közben halt meg a pankráci börtönben.

A cseh vezető férfiak ezen politikai magatartása bizonyára némileg a kényszerhelyzettel magyarázható. Azonban ezen túlmenően is megragadnak minden alkalmat, hogy a németekkel karöltve a nyilvánosság előtt szerepeljenek. Nem múlik el díszszemle vagy fogadás anélkül, hogy Beran, Syrový – utóbbi mindig tábornoki egyenruhában – és a többi miniszterek ott ne legyenek és valóságos gyönyörrel ne dörzsölőzzenek a német hatalmasokhoz. – Ezen kevéssé ízléses viselkedés a német tisztek körében is érthető csodálkozás, sőt nyílt kritika tárgyát képezi.

Fentiekkel szöges ellentétben áll azonban a cseh nép széles rétegeiben uralkodó hangulat. A megszállás utáni első napok tompa levertségét mindinkább fokozódó németellenesség váltja fel, amelyet suba alatt főleg a legionáriusok és az iskolai tanítók szítanak. Az alsóbb néprétegek erősen reménykednek egy világháború közeli kitörésében, amely szerintük a németek vereségével végződne, és erre az esetre a cseh állam, sőt a csehszlovák állam feltámasztását Beneštől várják, akinek amerikai szereplése előttük nem ismeretlen.

Beneš, akit a tavalyi őszi események után agyonócsároltak, ma már kezd ismét napról napra népszerűbbé válni. Arról, hogy vannak-e neki újabb összeköttetései itt az országban, híreim nincsenek.

Egyes hírek azonban arról szólnak, hogy úgy, mint az osztrák időben, most is megkezdődött volna egy új „Maffia" titkos szervezkedése, amelynek az lenne a feladata, hogy háború kitörése esetén szerteágazó szabotázsmozgalom útján megbénítsa a németek akcióképességét. Eddig ugyan még nem volt módomban ellenőrizni, vajon ezek a hírek megfelelnek-e a valóságnak, vagy pedig csak egyesek vágyálmaiból fakadnak-e, annyi azonban bizonyos, hogy egy „Maffia" netáni megszervezése a porosz alapossággal dolgozó Gestapo mellett jóval nehezebb dolog lenne, mint a lanyha és részben megfertőzött osztrák régime alatt.

Tekintetbe véve egyrészt a hivatalos cseh politikus magatartását, másrészt a nép körében uralkodó hangulatot és ennek esetleges kihatásait, nem szabad csodálkoznunk, ha a mai helyzetben is előbb-utóbb megnyilvánulna a világháborúban annyira bevált „két vas a tűzben" politikája. A cseh nép jellemvonásainak ismeretében azonban nem tehető fel, hogy a fent említett néphangulat, illetve netáni titkos szervezkedés kirobbanáshoz vezessen mindaddig, amíg a németek túlereje érezhető marad.

Bóbrik s. k. [aláírás]
követségi tanácsos.

Jelzet: MNL OL K 63. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai Osztály általánosiratai. 1939/21. tétel. 74/pol-1938. [Gépelt eredeti.]

3. sz. dokumentum[49]

Prága, 1939. április 19. Zygmunt Hladki, a Lengyel Köztársaság főkonzulátusa vezetőjének 52/C/1. számú jelentése Józef Lipski berlini lengyel nagykövet számára a lakosság politikai hangulatáról a Cseh-Morva Protektorátusban. A dokumentumon a berlini lengyel nagykövetség 1939. április 21-i érkeztető bélyegzője, valamint egy ugyanilyen dátumú megjegyzés áll.

A csehek függetlenségük elvesztésével kapcsolatos viselkedésének többhetes megfigyelése lehetővé teszi, hogy a nemzet jelenlegi belső helyzetét a következőképpen mutassam be.

Nem tűnik valószínűnek, hogy az eddigi politikai vezetők bármilyen szerepet játszhatnának a megtört és irányvesztett politikai akarat újjáélesztésében. A pártok és vezetőik kompromittálódtak és elvesztették a bizalmat.

Ha megpróbálnánk egy legyezőn elhelyezni az eddigi csoportok hozzáállását az új rendszerhez, az a következőképpen nézne ki: a kereskedelmi beállítottságú csoportok (a színtelen polgárság) voltak a legkönnyebben összeegyeztethetők az új rendszerrel. Mellékük helyeznénk a korábbi szociáldemokrata csoportokat (nem a kommunistákat). Középen, tájékozatlanul és tehetetlenül állnak az agráriusok. Jobbra következnek a [Karel] Kramář-féle nacionalisták,[50] végül pedig [Edvard] Beneš nemzeti szocialistái és a katolikusok, akik, különösen az utóbbiak, a legnagyobb ellenállást tanúsították az új rendszerrel szemben. Természetesen ez a legáltalánosabb jellemzés, amely nem a korábbi pártkeretszervezeteken, hanem az egyes pártok támogatóinak vagy vezetőinek átlagos mentális beállítottságán alapul.

Ennek fényében alakul és szerveződik a nemzet új totalitárius szervezeteként a „Nemzeti Közösség" (Národní souručenství). Ez a felülről és mechanikusan létrehozott szervezet semmiféle népszerűségnek nem örvend a társadalomban, és mivel még nem teljesen létezik, már alapvető fenntartások tárgyát képezi. A „Národní souručenství" azért jött létre, mert a nemzetnek valamilyen politikai szervezeti formát kellett adni. Formálisan ezt a szervezetet [Emil] Hácha elnök hozta létre, valójában azonban [Jiří] Havelka[51] miniszter. Személye jelentős szerepet játszik ebben az esetben. Havelka a legnagyobb köz-

49 A fordítás a saját munkám. A fordítás nyelvi ellenőrzését Gerencsér Tibor végezte, akinek ezúton is köszönöm a segítségét, munkáját.

50 Karel Kramář (1860–1937), cseh politikus. Az osztrák birodalmi gyűlésben az Ifjúcseh Párt képviselője, 1918–1919-ben Csehszlovákia miniszterelnöke, 1919–1934 között a Csehszlovák Nemzeti Demokrata Párt [Československá strana národné demokratická], 1934-től haláláig a Nemzeti Egyesülés [Národní sjedocení] elnöke volt. Konzervatív és nacionalista nézetei miatt az első demokratikus köztársaság politikai berendezkedésének kritikusa volt.

51 Jiří Havelka (1892–1964), cseh jogász, politikus. 1938–1939-ben tárca nélküli miniszter volt Rudolf Beran első és második kormányában. 1939–1941 között közlekedésügyi miniszter lett Alois Eliáš kormányában. Kapcsolatban állt a cseh ellenállással, valamint kritikus volt a német megszállók intézkedéseivel szemben. Utóbbi miatt 1941 nyarán letartóztatták, és – elnöki közbenjárásra – a háború végéig házi őrizetben tartották. A második világháború után kollaborálás címén bíróság elé állították, de felmentették. A kommunista hatalomátvétel után, 1952-ben kitelepítették Prágából.

igazgatási bíróság titkára volt (alkotmányjog professzora), és innen ered a szoros kapcsolata Hachával, akire nagyon nagy befolyást gyakorol. Hácha nevezte ki, miután megválasztották tárca nélküli miniszterré. Politikailag nem elkötelezett, bizonyos pozitív hozzáállást tanúsított a fasizmushoz, és cikkeket publikált a korporativizmusról, a rendi államról[52] stb. Állítólag rátermett és nagyon ambiciózus ember. A „Národní souručenství" létrehozásában, pontosabban a „Nemzeti Közösség" szervezőbizottságának kinevezésében Havelka döntő szerepet játszott, ahol (Hácha révén) többségében középszerű, de „fasiszta beállítottságú" embereket nevezett ki, és csupán a bizottsági tagság egyharmada lett odaadva a korábbi pártok képviselőinek, ám még ekkor sem engedélyezte a korábban prominens személyek kinevezését. Ennek eredményeként a szervezőbizottság nagyrészt tapasztalatlan és engedékeny emberekből áll, akik hagyják, hogy Havelka irányítsa őket, aki egyébként a volt agráriust, [Adolf] Hrubýt jelölte a szervezőbizottság elnökévé. Havelkát mindenben támogatja [Josef] Kliment[53] docens, Havelka kollégája,[54] aki hasonló nézeteket vall, mint Havelka. Helyi vélemény szerint a „Národní souručenství" csak könnyítő intézkedés[55] lehet, de nem lesz igazán erős nemzeti-politikai szervezet. Ilyen szervezetet csak később, új politikai akarat ébredésekor lehet létrehozni.

A bemutatott körülmények között nem lehet számítani arra, hogy a cseh fél valamilyen fegyveres ellenállást hajtson végre az új helyzet ellen, vagy hogy határozottabban ellenezze azt. A csehek legfeljebb kisebb szabotázscselekményre lennének hajlandóak, de erre sem szervezett formában, illetve csak akkor, ha a helyzet erre alkalmasabbá válik. Legfeljebb csak egyes egyének vagy kis csoportok részéről lesznek kísérletek a hangulat fenntartására. Az egyik ilyen kísérletet a [római katolikus] egyház szervezi, amely támogatja a vallásos-hazafias dalok éneklését és a hazafias prédikációk elmondását az istentiszteletek alatt.

A tömegek vágyakoznak azonban valamiféle „cselekvésre" és ellenállásra, és ez jelenleg a Beneš iránti szimpátia visszatérésében fejeződik ki. Benne reménykednek, beszélnek az általa Amerikában létrehozott „csehszlovák kormányról"[56] és légióról, rádióbeszédeit pedig éjszakánként hallgatják.

Kétségtelen, hogy onnan fogják megkísérelni valamilyen, valószínűleg földalatti szervezet létrehozását (hasonlóan a cseh maffiához a nagy háború alatt). Bizonyosnak tekint-

52 A „rendi állam" alatt valószínűleg az olasz mintájú hivatásrendi berendezkedést értette a szerző.

53 Josef Kliment (1901–1978), cseh jogász, jogtörténész. 1930-ban habilitált jogtörténetből a Károly Egyetemen. 1938–1944 között Hácha elnök titkára, 1944–1945-ben a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság elnöke volt. 1947-ben kollaborálás miatt életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Az 1960-as amnesztia idején szabadult.

54 Havelka és Kliment az 1930-as években a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság munkatársai, egyben Emil Hácha beosztottjai voltak.

55 Palliatív az eredetiben.

56 „Csehszlovák kormányt" Edvard Beneš nem hozott létre az Egyesült Államokban, azonban 1939 áprilisában az ott élő csehekkel és szlovákokkal létrehozott egy közös szervezetet Amerikai Csehszlovák Nemzeti Tanács [Československá národní rada v Americe] névvel. Ez volt Beneš politikai reaktiválódásának az első kézzelfogható jele Csehszlovákia szétesését követően. Lásd Edvard Beneš: *Paměti*. Praha, 1948. 111–112.

hető, hogy már most is vannak kapcsolatok Beneš és az ő akciója, valamint bizonyos, a legközelebbi csehországi híveiből álló személyek között.

Hładki

Forrás: Archiwum Akt Nowych. Ambasada RP w Berlinie. 926. k. 41–44. 52/C/1. [Gépelt eredeti.] [Első közlését lásd Jerzy Tomaszewski: Protektorat Czech i Moraw w dokumentach polskiej służby zagranicznej. *Teki Archiwalne. Materialy źródłowe* 19 (1982) 199–200.]

CONTENTS

STUDIES

Balázs Kertész Life and Career of Tatamér, Provost of Székesfehérvár and Royal Vice-Chancellor 1

Miklós Fóti From Tax Farmer to *Sancakbeyi*. The Career of Ferhad *Ağa* and *Bey* on the Habsburg–Ottoman Frontier 29

Zsuzsanna Cziráki Scenes and Tools of Transylvanian Saxon Diplomacy in the 16th and 17th Centuries 45

Lídia Kustár An Attempt to Reconstruct the Childhood of Judit Sallér of Jakabháza and her Marriage to Count György Festetics of Tolna 71

András Cieger Mór Jókai and the First Association of Journalists in Hungary 99

Dániel Miklós Snapshots of the Public Sentiment in Czechoslovakia, 1938–1939 115

OBSERVER

Hajnalka Kuffart The Accounts of the Archdiocese of Esztergom from the Matthias Era (1486–1490). The First Volumes of a Source Publication Series on a Hungarian–Italian Mixed Accounting System 133

István Kádas The Functioning and Pitfalls of the Portal Tax System in the Jagiellonian Era. Presentation of a Project Carried out under the János Bolyai Research Fellowship of the Hungarian Academy of Sciences 143

Szilvia Czinege Critical Edition of István Széchenyi's Letters. Research Report 155

E számunk szerzői

Cieger András, tudományos tanácsadó, osztályvezető, ELTE HTK TTI, Újkori osztály ● Czinege Szilvia, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Újkori osztály ● Cziráki Zsuzsanna, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Intézet ● Fóti Miklós, tudományos segédmunkatárs, ELTE HTK TTI, Délkelet-Európa története osztály, Turkológiai kutatócsoport ● Kádas István, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTI, Középkori osztály ● Kertész Balázs, tudományos főmunkatárs, Városi Levéltár és Kutatóintézet [Székesfehérvár] ● Kuffart Hajnalka, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Középkori osztály ● Kustár Lídia, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék, Történelem Segédtudományai Doktori Program ● Miklós Dániel, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Tudományos Igazgatóság

(ELTE HTK TTI = Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda
Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék
E-mail: bardi.erzsebet@htk.elte.hu, terjesztes@htk.elte.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt
(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)
1053 Budapest, Magyar u. 40.
Telefon: +36-30-203-1769
E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Ára: 1800 Ft
Előfizetőknek: 1000 Ft

9 770040 963009 26001